

Statuer og minnesmerker i de tre verdensarvkommunene

Vi ivaretar kulturarven på en god måte ved å gjennomføre byvandring og utflukter til lokalmiljøets ulike monumenter og skulpturer. Ved å vise og fortelle om monumentene, kan barna aktiveres. De kan få spørre, ta på og fotografere, for seinere å tegne og forme. Monumenter som er med i teksten her er ikke alle knyttet til verdensarven. Men de er lokale og er helt klart en del av vår kulturhistorie. Du finner mer om minnesmerkene på net-tadressen: [www. NIA- verdensarven](http://www.NIA-verdensarven.no).

Notodden

Rallaren i Rallarparken

Rallarstatuen står i en liten park på hjørnet mellom Heddalsveien og Storgata nederst i byens sentrum. På denne tomte lå det et hotell før, som het Furuheim. Statuen er laget av billedhuggeren Dyre Vaa, og ble avduket i 1965. Rallaren ser ned på det som var industriområde for Tinfos jernverk i gamle dager. Rallaren har en stolt positur, den forteller oss at rallaren var en mann som ikke lot seg kue. På skulderen har han et spett. Hva har han på baklomma? Det kan lærer spørre barna om å gjette hva er. Fasit: En dynamittgubbe. Rallaren hadde ellers ikke mange hjelpemidler, det var trillebår, krafse og spade. Spørsmål å stille: Hvorfor har vi en svær skulptur av en rallar på Notodden? Det finnes en skulptur av en rallar også i Tinn. (Om livet som rallar, se annet dokument på nettsida.)

Kristian Birkeland-statuen, Hydroparken

Den er litt bortgjemt, men statuen av den viktige vitenskapsmannen og oppfinneren, Kristian Birkeland, finner du utenfor Ovnshus A i Hydroparken. Den er laget av Ørnulf Bast og ble avduket i 1960. Det er mye spennende å fortelle om Kristian Birkeland. I 2017 var det 100 år siden han døde og 150 år siden han ble født. Det ble markert flere steder, og det kom artikler, det ble laget teater og film om Birkeland. Han er en av Norges viktigste oppfinnere, og av stor betydning når vi skal forstå verdensarven. (Se annet dokument om Birkeland.)

Anne i Hydroparken

Skulpturen Anne er laget i bronse og er utformet av kunstneren Hilde Mæhlum. Den står utenfor Notoddens første jernbanestasjon i Hydroparken, nå Stasjonen kafe. Statuen ble avduket i 1974, og er en såkalt torso.(skulptur uten armer og bein). Anne er en tankefull kvinne som skal være laget ut fra en levende modell. Hvem hun er, er ukjent.

Notoddens første jernbanestasjon, som danner bakteppe for skulpturen, er et vakkert bygg med mange fine bygningdetaljer. (Se annet dokument om bygningene i Hydroparken)

TEKNA-bautæen, Hydroparken

Denne bautæstæinen ble avduket i 2006. Den er reist "til heder for alle ingeniører, arbeidere og rallarer somz-bygde Norsk Hydros kraftanlegg og industrisamfunn på Notodden og Rjukan". Blant disse er den unge ingeniøren Sigurd Kloumanns navn særskilt fremhevet på steinen. Sigurd Kloumann ledet anleggsarbeidet på Svelgfoss. Han var svært ung, men greide å lede det vanskelige arbeidet med å bygge en kraftstasjon nede i Svelgfossjuvet.(Se annet dokument om Sigurd Kloumann)

Johan B. Holte, byste i NUAS' lokaler, bygg 90, Hydroparken

I kontorlokalene til Notodden utvikling (NUAS), er det en byste av Hydros tidligere generaldirektør og styreleder Johan B. Holte. Han vokste opp på Notodden. I mange år arbeidet han ved Hydro Notodden. Holte var den første generaldirektøren som kom fra Notodden.

Andre minnesmerker i Hydroparken:

Du vil finne to turbiner i området mellom Ovnshus A og bygget som kalles Velferden (kalksalpeterfabrikken). De kan illustrere og minne oss om at man trengte kraft for å kunne produsere gjødse. Vannkraft er med andre ord en forutsetning for industriutviklingen på Notodden og Rjukan.

Lysbueovnen

Lysbueovnen er et viktig element i Hydroparken. Det finnes bare tre igjen av dem i Norge. En er på Rjukan, en ser du på Teknisk museum i Oslo, og så denne på Notodden. Lysbueovnen er Kristian Birkelands oppfinnelse. Ved hjelp av sterk oppvarming kan man hente nitrogen fra lufta og produsere kunstgjødse ved hjelp av denne ovnen. Kunstgjødse er blitt kåret til Norges viktigste oppfinnelse.

Samhold

Ved Bok og Blueshuset ser du statuen av industriarbeideren og vaskekona! De ser nesten levende ut, fordi de er i naturlig størrelse. De er laget av Notodden-kunstneren Ingrid Lene Langedok. Avdukinga skjedde 1. mai 2014. Samhold er en gave til byen i forbindelse med LO Notoddens 100-årsjubileum. Modellene for statuen – Anlaug Aasdalen og Olaf Andreassen - jobbet begge på Hydro. De to ble forevige av Hydros fotograf O. Røtvold i 1959. Bildet var så talende at det la grunnlaget for statuen som er kalt "Samhold". De to har ingen sokkel, siden vanlige arbeidsfolk var "på gulvet". Statuen står utenfor Bok & Blueshuset, Notoddens nye 'storstue', som åpnet i desember 2013. (Les mer om Ingrid Lene Langedok på nettsida)

Ole Halvorsen Holta ved Notodden kirke

Statuen av O.H. Holta i kirkeparken utenfor Notodden kirke er en gave fra Notodden kommune. Statuen er laget av Stinius Fredriksen og er fra 1963. O.H. Holta var den første store grunnleggeren av industri på Notodden. Han gjorde også avtaler som åpnet for å etablere Hydro på Notodden. Det er mye stoff å finne om O.H.Holta og hans industriprosjekter. Etterkommere har markert seg tydelig i Notoddens historie. (Se annet dokument om Holtafamilien.) Notoddens byhistorie fra 1963 har også mye om Holta.

Relieff, Hydroparken

Ved kontorbygget i Hydroparken (nå avisa Telens redaksjon) ble det i 1945 avduket et relieff av Ørnulf Bast. Det ble reist til minne om arbeidere og funksjonærer i Hydro som mistet livet under andre verdenskrig.

“Gutten som beseiret løven”

I Hesteskoparken ved Notodden torg ser du “Gutten som beseiret løven”. Monumentet er laget av billedhuggeren Gunnar Janson. Den symboliserer motstanden mot nazismen, at den blir nedkjempet. Men kunstneren har også tenkt på ungdommen i vår tid. Løven er de truende kreftene, som for eksempel atombomben. Derfor viser ikke gutten noen glede over seieren. Det er nye kamper som må kjempes. Det skal minne oss om at vi alltid må kjempe mot krefter som truer oss. Spørsmål fra lærer: Hva slags kamper kan det dreie seg om i vår tid?

Andakt

Ved Notodden kirke står Anne Grimdalens statue, Andakt. Den er laget i granitt. Ellers i kirkeparken er det tre relieffer laget av Kari Buen. De er av felespilleren Gjermund Haugen, maleren og sølvkunstneren Thorbjørn Lie-Jørgensen og fløytisten Alf Andersen. Anne Grimdalen var en velkjent og dyktig kunstner fra Dalen i Telemark. Det er et museum der med hennes skulpturer. Kari Buen, fra Tuddal, er også en kunstner som har hatt ansvar for mange utsmykninger og monumenter i Telemark.

Ved Heddal stavkyrkje

Heddal har også minnesmerker knyttet til vår lokale historie. Ved prestegården finner du monumentet av folkeminneinnsamleren Olea Crøger. På veien opp til Bygdetunet er det relieffer av blant andre Anne Bamle, Olav Kaste og Ingebjørg Mælandsmo.

Litteratur om disse kulturpersonene fra Heddal vil du finne på biblioteket. Det er flere minnesmerker i Notodden enn det som er beskrevet her. I Arne Frantzens bok Skulpturer i Notodden (også på nett under Notodden kommune) er flere nevnt.

Minnesmerke i Rudsgrend

I Rudsgrend ved Tinnsjøen ble det i 1994 avduket en stein til minne om dem som gikk ned med fergen "Hydro" på slutten av andre verdenskrig, i 1944.

Fra denne parkeringsplassen kan du se utover Tinnsjøen der den dramatiske hendelsen skjedde. (Se tungtvannssabotasjen på nettside)

Tinn

Sam Eyde-monumentet på Rjukan torg

Sentralt plassert på Rjukan torg ser du det markante monumentet av Sam Eyde. Skulpturen er fra 1920 og er laget av billedhogger Gunnar Utsond.

Allerede da Sam Eyde fylte 50 år i 1916, ble det tatt initiativ for å reise et monument over Hydros første generaldirektør. Skulpturen var ferdig i 1918, men det tok tid å avklare plasseringen, som ble på Rjukan torg. Avdukingen fant sted 16. oktober 1920, og hovedpersonen ankom med ekstratog dagen etter for å ta monumentet i nærmere øyesyn. Vi må anta at Sam Eyde var fornøyd.

Rallaren i Rallarparken, Rjukan

Rjukan har også sin rallar. Den er laget av Kåre Orud, og ble avduket i 1956.

I 1953 stilte Hydro 100.000 kroner til rådighet til et rallarmonument på Rjukan. Det kom som svar på en forespørsel fra stedets fagforeninger. En konkurranse ble holdt, og blant mer enn 50 utkast, festet juryen seg ved ett fra billedhoggeren Kåre Orud. Det ble besluttet å anlegge en egen rallarpark like overfor Adminiparken. Rallaren på Rjukan har et annet uttrykk enn den på Notodden. Rallaren på Rjukan står med en tom trillebår og hatten foran seg. Jobben er gjort.

Rjukanfossen, Rjukan videregående skole

Rjukanfossen er utført av Ingrid Lene Langedok fra Notodden og ble avduket i 2000. Den kom i forbindelse med utsmykkingen av Rjukan videregående skole.

Claus Helberg, Krokkan

Claus Helberg er en historisk viktig person. Han var født og vokste opp på Rjukan. "Claus Helberg er en utrolig flott mann med en helstøpt personlighet," sa kulturminister Anne Enger Lahnstein ved avdukinga 9. september

2000. Helberg har utmerket seg på mange arenaer, blant annet som tungtvannssabotør. Det er likevel hans innsats for friluftslivet som skulpturen på Krokan løfter fram. Minnesmerket er utført av Kjell Grette Christensen.

“Vaskekona”

Ideen om et monument til ære for arbeiderkvinnen kom fra arrangørene av turmarsjen Kjerringsveiven. Saken ble tatt opp med ledelsen i Hydro Rjukan Næringspark i forbindelse med byens 100-årsjubileum i 2007. Hydro påtok seg det økonomiske ansvaret for prosjektet, og oppdraget ble gitt til billedhoggeren Kjell Grette Christensen. Avdukinga var i 2008. Vaskekona ble godt mottatt fra første stund. Endelig ble de kvinnelige arbeiderne i industrihistorien hedret!

Barfotgrevinnen i Admini-parken

Til sitt 90-årsjubileum ønsket Tinn Energi å gi en gave til Tinns befolkning. Gaven kom i form av et kunstverk av Kjell Grette Christensen. Det ble plassert i den nederste dammen i Adminiparken. Parken er fredet, men kulturmyndighetene ga tillatelse til å plassere skulpturen i dammen.

NY SKULPTUR

Blomsterpike (selvportrett 4 år)

Skulpturen er en gave fra kunstneren Reidun Aafløy Hansen som vokste opp på Rjukan. Hun ville at skulpturen skulle stå i Adminiparken der hun lekte som barn. Plasseringen er omstridt fordi parken er vernet, men Riksantikvaren fant etter en samlet vurdering å kunne godkjenne plasseringen slik kunstneren ønsket.

Andre steder i Tinn

Snowshoe Thompson minnesmerket

Mot slutten av 1960-åra tok ungdomslaget Fjell-ljom opp tanken om et minnesmerke over Snowshoe Thompson. Det ble samlet inn penger og den lokale kunstneren Viggo Fauske fikk i oppdrag å utforme minnesmerket. Det ble avduket 3. september 1972. Det er plassert ved Lurekulturhus i Tinn Austbygd. Historien om Snowshoe Thompson er spennende. Du kan lese mer om han på nettsida.

Ljåsmeden

Skulpturen er et minnesmerke over de kjente ljåsmedene i Tinn. Den ble satt opp i 1948. Den er laget av kleberstein, som det er mye av i Tinn. Skulpturen er utført av Dyre Vaa. Den ble tidlig på 1980-tallet flyttet til Tinn Aust-

bygd, ved samfunnshuset.

Bautasteinene i Atrå og på Miland

I 1914 ble det reist to bautasteiner til minne om de som hadde vært i strid for fedrelandet i krigen 1814. de ble reist etter initiativ fra ungdomslaga. Steinen på Miland har Per Sivles ord hogd inn på framsida:

«Og var det dei, som vilde landet herja,
So fanst der og dei, som vilde det verja.»

Den andre steinen står på Dugningshaugen i Atrå og disse orda er hogd inn:

«Reist til minne om dem, som varde folk og land.»

Krigsminnemerker

Tungtvannssabotasjen - Vemork, Rjukan

Utenfor Vemork kraftstasjon er det satt opp et minnesmerke over tungtvannssaksjonen på Vemork. Den dramatiske hendelsen skjedde natta til 28. februar 1943, og er omtalt i bøker og laget filmer om. Minnesmerket er formet av kunstneren Kjell Grette Christensen og ble avduket ved 50-årsmarkeringa i 1993.

Bombinga av Vemork

Nedenfor Vemork kraftstasjon er det reist en bauta for å hedre minnet til de 18 som ble drept i tilfluktsrommet den 16. november 1943. Da ble Rjukan og Vemork bombet av fly fra allierte styrker. Minnesmerket er reist der tilfluktsrommet lå. Den 16. november 2013 ble en ny informasjonstavle avduket på samme sted.

Gunnar Sønsteby, Tinn Rådhus

Ved Tinn kommunes rådhus ble det den 8. mai 2012 avduket en statue av den kjente motstandsmannen Gunnar Sønsteby, som vokste opp på Rjukan. Statuen er laget av billedhuggeren Per Ung og viser Sønsteby med sykkel, slik han ble avbildet på Karl Johans gate under nazistenes innmarsj i Oslo i april dagene 1940. En lik statue finnes også i Oslo.

Minnesmerke ved Rjukan kirke

Utenfor Rjukan kirke er det oppført et vakkert frihetsmonument. Det er laget av Dyrre Vaa, til minne om de falne under andre verdenskrig. Monumentet ble avduket i 1950.

Minnesmerke på Mæl

Ved Mæl er det oppført et minnesmerke over lokale ofre under andre verdenskrig. Steinen ble avduket 22.7. 1948.

Minnesmerke på Gvøpseborg

Et minnesmerke på Gvøpseborg - øvre stasjon på Krossobanen - markerer tungtvannssabotørenes retrett. Etter aksjonen mot anlegget på Vemork, gikk fluktruta langs Vemorksporet, over elva Maana til Krosso og derfra opp veien til Gvøpseborg.

Krigsminnesmerke

Minnesmerke ved Fabrikkbua.

Ved den gamle inngangen til Rjukan salpeterfabrikk står et minnesmerke over de av selskapets ansatte som ble drept under krigen

Minnesmerke på Rjukan kirkegård

Ved inngangen til kirkegården på Rjukan står et krigsminnesmerke over idrettsutøvere som falt under 2. verdenskrig.

Vinje

Minnesmerke ved Syrebekkstaulen, Rauland

En enkel stein ble etter krigen reist ved Syrebekkstaulen til minne om Leif Tronstad og Gunnar Syverstad som ble drept der 11. mars 1945.

Forsvarsmuseet i Åmot, Vinje

Ved Forsvarsmuseet i Vinje er det reist en stein med et relieff av motstandsmannen Knut Haukelid. Relieffet er utført av Nils Aas og ble avduket 17. mai 1999.

Litteratur:

Kjell G. Bohlin: Krigsminnesmerker i Telemark, 2000

Helge Songe: På sokkel i Tinn, SingSong, 2009

Arne Frantzen: Skulpturer i Notodden, 1988

Notat: Trond Aasland

